

Dr Andrzej Pieczywok

Edukacja dla bezpieczeństwa w świetle współczesnych wyzwań i rozwiązań organizacyjnych

Edukacja – wielka nadzieja współczesności – sama jest zagrożona (liczne sprzeczności, napięcia, błędy). Dzisiaj obserwujemy, że obniża się prestiż wielu nauk humanistycznych, nauk o społeczeństwie i kulturze duchowej. Pojawiające się poglądy redukcjonistyczne, obniżające pozycję nauk humanistycznych (redukcjonizm mechaniczny, fizjologiczny czy cybernetyczny) powodują, że teorie ewolucji, struktury DNA i prawa rządzące neuronami w mózgu starają się wyjaśnić wielkie problemy humanistyczne i społeczne. A przecież nauki humanistyczne przyczyniają się do rozwiązywania problemów społecznych, zawodowych, osobowościowych. Edukacja w wymiarze humanistycznym powinna pomagać w przygotowaniu do takiego pełnienia ról społecznych i zawodowych, w których człowiek jest w zgodzie z sobą samym i innymi ludźmi. Edukacja humanistyczna to zachowanie podmiotowości człowieka, wiedza osobista, przeżycia, osobista ekspresja. Z drugiej strony widzimy, że w toku edukacji występuje nadmierne „karmienie” dzieci i młodzieży mitami narodowymi i martyrologią. Dziś stajemy przed okresem, w którym poszukiwanie tożsamości będzie się dokonywać nie tylko poprzez odkrywanie różnic, ale także i podobieństw. Najważniejsze, co mamy do załatwienia w chwili obecnej, to – używając określenia Heideggera – *chronić człowieka przed jego agresywnym potencjałem*. Szczególnie istotna jest tu rola edukacji i wychowania. Rodzina, szkoła i Kościół tracą gwałtownie na sile na rzecz grupy rówieśniczej i mass mediów (gry komputerowe, kolorowe magazyny, widowiska sportowe i muzyczne). Grupa rówieśnicza staje się niebezpiecznym wychowawcą (zachowania agresywne, hedonistyczne i konsumpcyjne). Pojawia się kryzys norm życia społecznego i jakości życia (szybkie życie, doraźne zadowolenie, lekkość bytu).

Zmiany w edukacji nie tylko europejskiej, ale i światowej wymuszone są głównie sytuacją człowieka początku XXI wieku. Obserwujemy bardzo mocne „odgrodzenie” człowieka od natury wytworami swojego umysłu i rąk (przejście od środowiska naturalnego do technicznego).

W edukacji nadal kładzie się nacisk na znajomość faktów i informacji, natomiast wszelka prawda traktowana jest jako względna. Skutkiem tego szkoła opuszcza człowiek bez przekonań i własnego punktu widzenia. Zauważalny jest także brak określonych postaw wobec życia i innych ludzi. Widoczne jest też nadmierne preferowanie kształcenia instrumentalnego, specjalistycznego kosztem rozwoju sfery emocjonalnej i intelektualnej.

Budowanie poczucia bezpieczeństwa obywateli polega na takim wpływie wychowawczym, który przyczynia się do ukształtowania człowieka przekonanego o tym, że potrafi poradzić sobie z wyzwaniami, jakie niesie życie. Możliwe to jest poprzez właściwe oddziaływanie na młode pokolenie, poprzez wyrobienie w nim wysokiego poczucia własnej wartości, na które składają się: praktyka świadomego życia, praktyka odpowiedzialności za siebie, praktyka samoakceptacji, asertywności, życia celowego, integralności osobistej. Im wyższa samoocena, tym lepiej jesteśmy przygotowani, by radzić sobie z problemami. Zmiany programowe (podstawa, programy nauczania), jakie dokonały się w zakresie edukacji obronnej młodzieży szkolnej w ostatnim czasie, sprzyjają rozwijaniu pożądanych cech osobowości.

W praktyce edukacyjnej coraz częściej dostrzegamy potrzebę takiego konstruowania procesu kształcenia i wychowania, w którym naczelnym miejscem będzie zajmował dialog nacechowany wzajemnym otwarciem się na siebie uczestniczących

w nim podmiotów¹. Brak dialogu, czyli dyskusji prowadzonej w atmosferze wzajemnego zaufania, może skutecznie osłabiać efekty różnorodnych oddziaływań wychowawczych nauczycieli i rodziców.

W związku ze współczesnymi zagrożeniami rola placówek edukacyjnych jest szczególna. Stąd też tak wiele treści wchodzących w zakres edukacji dla bezpieczeństwa. Ten rodzaj edukacji stanowi istotną część procesu dydaktyczno-wychowawczego i działań profilaktycznych ukierunkowanych głównie na wychowanie obywatelskie, komunikacyjne oraz na edukację prozdrowotną i ekologiczną. Edukacja dla bezpieczeństwa jest także jednym z komponentów wychowania oraz przygotowania do pracy i życia we współczesnych warunkach. To system wychowania do odpowiedzialności za życie i zdrowie jednostki i społeczeństw. Odpowiedzialność ta powinna przejawiać się w: umiejętności przewidywania następstw podejmowanych działań, umiejętności udzielania pomocy poszkodowanym i ratowania życia, trosce o świadome przestrzeganie norm, założeń oraz przepisów prawa, aktywnym uczestnictwie w przedsięwzięciach na rzecz bezpieczeństwa najbliższego środowiska, regionu i państwa; podejmowaniu ofiarnego wysiłku podczas akcji spowodowanych klęskami żywiołowymi, wypadkami i katastrofami. Wobec powyższego przyjęto nową formułę edukacji dla bezpieczeństwa jako obowiązkowego obszaru nauczania w systemie oświaty. Konkretnie treści nauczania i wychowania z dziedziny edukacji dla bezpieczeństwa są realizowane w ramach poszczególnych zajęć edukacyjnych na różnych poziomach nauki. Praktyka szkolna wykazuje, że najprostszą metodą zapobiegania zagrożeniom jest powszechne i systematyczne kształcenie. Dlatego też 21 października 2008 roku zostało podpisane porozumienie o współpracy między ministrem edukacji narodowej i ministrem obrony narodowej. Mając na uwadze potrzebę wspólnej realizacji programu „Tradycja zobowiązuje” oraz współpracy w zakresie edukacji obywatelskiej, patriotycznej i proobronnej młodzieży szkolnej minister edukacji narodowej i minister obrony narodowej zawarli porozumienie, w ramach którego obydwa ministerstwa będą współpracować poprzez:

- popularyzowanie w środowisku wojskowym i szkolnym działań zmierzających do kształtowania świadomości historycznej i patriotyczno-obronnej młodzieży szkolnej,
- inspirowanie organizacji pozarządowych do podejmowania inicjatyw w zakresie edukacji obywatelskiej, patriotycznej i proobronnej młodzieży szkolnej,
- wspieranie i promowanie inicjatyw zmierzających do upowszechniania wśród młodzieży szkolnej tradycji oręża polskiego,
- wspieranie merytoryczno-organizacyjne szkół, które noszą imiona patronów związanych z tradycjami oręża polskiego oraz szkół realizujących rozszerzony program przedmiotu przysposobienie obronne,
- upowszechnianie idei organizowania dla młodzieży szkolnej wycieczek do miejsc znaczących w dziejach oręża polskiego oraz wakacyjnych obozów o charakterze sportowo-obronnym,
- wspieranie idei organizowania dni otwartych kosszar oraz zwiedzania sal tradycji, izb pamięci, muzeów wojskowych i miejsc pamięci narodowej,
- wykorzystywanie doświadczeń w zakresie organizowania uroczystości o charakterze patriotycznym, olimpiad przedmiotowych, konkursów wiedzy o historii oręża polskiego i obronności oraz innych konkursów z tego zakresu oraz turniejów i zawodów sportowych o charakterze proobronnym,
- zachęcanie środowisk szkolnych do uczestniczenia w uroczystościach o charakterze patriotycznym, apelach poległych oraz apelach pamięci organizowanych z okazji rocznic historycznych wydarzeń.

Strony porozumienia powołały zespół, który przygotował szczegółowy zakres wspólnego działania oraz wyznaczył swoich przedstawicieli do koordynowania współpracy i oceny przebiegu realizacji niniejszego porozumienia. Porozumienie zostało zawarte na czas nieokreślony, z możliwością jego rozwiązania przez każdą ze stron z trzymiesięcznym okresem wypowiedzenia, ze skutkiem na koniec miesiąca kalendarzowego.

Dla lepszego przygotowania młodzieży szkolnej w zakresie edukacji obronnej, w perspektywie profesjonalizacji polskiej armii, minister edukacji narodowej wprowadził do ramowego planu nauczania w gimnazjum oraz w liceum zajęcia o nazwie „edukacja dla bezpieczeństwa” w wymiarze jednej godziny tygodniowo. Zastąpiły one prowadzone dotychczas tylko w liceum zajęcia przysposobienia obronnego, które nie były wystarczająco powiązane z innymi formami oddziaływań

¹ Siuda T. [red.] *Kształcenie i wychowanie młodzieży na rzecz bezpieczeństwa. Poradnik dla dyrektorów szkół i nauczycieli*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2007, s. 27.

dydaktyczno-wychowawczych, a także nie znajdowały należytego miejsca w nurcie edukacji ustawicznej i równoległej. Brak też było pedagogicznej teorii wychowania obronnego (edukacji dla bezpieczeństwa), będącej subdyscypliną pedagogiki ogólnej jako nauki o wychowaniu, kształceniu i samokształceniu człowieka w ciągu całego życia. W nowoczesnie pojmowanej edukacji szczególnie istotne jest to, by uczniowie mogli rozwijać swoją osobowość i przygotować się do dorosłego, obywatelskiego życia, a nie tylko do spełniania wymagań wynikających z realizacji celów i zadań nauczania poszczególnych przedmiotów szkolnych. Dogłębna analiza aktualnej podstawy programowej edukacji dla bezpieczeństwa zarówno dla gimnazjum, jak i szkół średnich przedstawia współczesne problemy edukacji i wychowania w ścisłym związku z refleksją nad człowiekiem i jego funkcjonowaniem w przyszłości. Jest w nim zawarta również tendencja do respektowania ciągłości zmiany w edukacji. Z tej racji tak wiele uwagi poświęca się uniwersalnym wartościom w wychowaniu, a także metodologicznym procedurom określania celów i doboru treści kształcenia. Można więc sądzić, że edukacja i bezpieczeństwo to dwa ściśle powiązane pojęcia, między którymi zachodzą istotne związki i zależności. O ich sile, zakresach treściowych i ukierunkowaniach świadczą chociażby słowa Zygmunta Baumana, określającego dotychczasowy rozwój człowieka jako płynne życie, pełne niepewności, przeżywane w warunkach ciągłego niepokoju. Najdotkliwsze i najuporczywsze obawy związane z takim życiem, to lęk przed tym, by nie dać się zaskoczyć, by nadażyć za szybkim biegiem wydarzeń, by nie zostać z tyłu, nie przeoczyć „terminu ważności”, nie obarczyć się posiadaniem czegoś, co nie budzi już żądzy posiadania². Gdyby przywołać tezę Marii Szyszkowskiej zawartą we wprowadzeniu do książki pt. „Pacyfizm czy zagłada”, zgodnie z którą potrzebna jest nowa edukacja kolejnych pokoleń w duchu pacyfistycznym, to z całą pewnością znajdzie ona podatny grunt w świadomości obronnej młodzieży³.

Realizacja treści podstawy programowej edukacji dla bezpieczeństwa w szkole dotyczy ogółu procesu ukierunkowanego na kształtowanie wartości, upowszechnianie wiadomości i kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego. Edukacja dla bezpieczeństwa nie stanowi i nie może stanowić oddzielnego systemu, gdyż jest trwałym elementem systemu edukacji na-

rodowej. Koncepcja tego przedmiotu wyraża się w całościowym ujęciu zagadnień bezpieczeństwa ze szczególnym przeniesieniem środka ciężkości na problematykę zagrożeń pokojowych i sposobów zachowań w sytuacjach kryzysowych. Słusznie zadbano o to, aby dążyć w trakcie zajęć do wypracowania umiejętności zachowania się w sytuacjach różnych zagrożeń (np. pożarów, powodzi, wypadków i katastrof drogowych). Szczególnie istotną kwestią jest nauka niesienia pierwszej pomocy, jakże często przydatnej w codziennych okolicznościach. Szkoła powinna stać się miejscem bezpiecznym oraz uczyć, jak radzić sobie w sytuacjach ekstremalnych, między innymi takich, jak: pożar, wypadek drogowy, powódź czy zatrucie różnego rodzaju środkami toksycznymi, uwzględniając przy tym różny stopień samodzielności i zakres doświadczeń życiowych uczniów. Warto pamiętać, by w trakcie realizacji treści kształcenia nauczyciel, i to zarówno w gimnazjum, jak i w liceum, starał się dążyć do nauczania i utrwalania umiejętności potrzebnych w codziennym życiu, w sytuacjach zagrożeń i nieszczęśliwych wypadków. Młody człowiek powinien wejść w życie dorosłe przygotowany nie tylko do wypełniania obowiązków zawodowych, ale i do zapewnienia bezpieczeństwa sobie i innym. Szkolne programy nauczania przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa powinny szerzej uwzględniać lokalne warunki i zagrożenia, które występują na danym terenie. Należy sądzić, że tak skonstruowana podstawa programowa i program nauczania wymaga wsparcia ze strony najważniejszych instytucji bezpieczeństwa – straży pożarnej, policji i sił zbrojnych RP. Wsparcie to powinno obejmować aktywny udział przedstawicieli tych instytucji, taki jak pomoc w organizowaniu i przygotowaniu pomocy dydaktycznych (infrastruktury). Warto również pamiętać o nawiązywaniu współpracy między szkołami a lokalnymi jednostkami ww. instytucji.

Najwięcej celów i zadań kształcenia bliskich specyfice edukacji dla bezpieczeństwa można odnaleźć w programach nauczania w liceum oraz gimnazjum. Warto pamiętać, iż cele edukacji dla bezpieczeństwa występują także wśród celów kształcenia na etapie edukacji zintegrowanej (klasy I-III), a także w kształceniu blokowym (II etap edukacji – klasy IV-VI m.in. w edukacji prozdrowotnej, ekologicznej, wychowaniu do życia w społeczeństwie, kształtowaniu więzi z krajem ojczystym i świadomości obywatelskiej).

² Bauman Z. *Płynne życie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007, s. 6.

³ Szyszkowska M. [red.] *Pacyfizm czy zagłada*, Interlibro, Warszawa 1996.

Należy podkreślić, iż realizowane treści wymagają na poszczególnych poziomach kształcenia ścisłej korelacji z treściami innych przedmiotów. Stąd też ich aktualizacją powinien zajmować się specjalistyczny zespół programowy z udziałem dydaktyków praktyków cywilnych i wojskowych, specjalistów poszczególnych dziedzin wpływających na życie i bezpieczeństwo obywateli. Powołany zespół powinien systematycznie śledzić zmiany zachodzące w treściach kształcenia i proponować nowe rozwiązania. Należy zaproponować wprowadzenie w gimnazjum i szkole średniej olimpiad o edukacji dla bezpieczeństwa oraz obozów przysposobienia obronnego jako wyższego poziomu edukacji dla bezpieczeństwa.

Szczególne role w edukacji dla bezpieczeństwa przypada nauczycielom i instruktorom. W zreformowanym systemie tego przedmiotu nauczyciel uzyskał realny wpływ na tworzenie programu przedmiotu (ścieżki edukacyjnej) oraz programu wychowawczego szkoły, a także systemu oceniania uczniów. Przygotowanie nauczycieli do realizacji tego przedmiotu jest przedmiotem dyskusji i sporów. Znaczna grupa nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa prowadziła do tej pory przez wiele lat przedmiot przysposobienie obronne, a więc są to osoby zaangażowane w proces dydaktyczno-wychowawczy i posiadające odpowiednie kompetencje. Poza tym wielu spośród nich doskonalili swoją wiedzę z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa i dydaktyki na studiach podyplomowych. Można jedynie zwrócić większą uwagę na potrzebę zdecydowanie szerszego otwarcia tych nauczycieli na najnowsze nurty myślenia o edukacji. Jednym z nich jest konstruktywizm reprezentowany przez J. Piageta i J. Brunera. Zgodnie z tą teorią *w tworzeniu programów nauczania należy dbać o to, aby były one wyzwaniem dla dotychczasowego rozumienia świata przez uczniów, a nie jedynie dostosowywać je do ich możliwości*⁴. Należy przy tym stwierdzić, że doradcom metodycznym z zakresu edukacji obronnej „doszła” spora grupa nauczycieli, których należy objąć opieką metodyczną, dotyczącą form i metod pracy z uczniem na obszarze kształcenia z bezpieczeństwa.

Myślę, że jednym z dość istotnych sposobów przyspieszenia postępujących przemian i udoskonalień w edukacji dla bezpieczeństwa jest organizowanie środowiskowych (naukowych) dyskusji z udziałem praktyków i teoretyków działalności oświatowo-wychowawczej, znających gruntownie problematykę bezpieczeństwa.

Warto również wskazać tu na osobę wizytatora, który bada prawidłowość realizowanych treści nauczania. Otóż wizytator musi nie tylko znać cele i treści nauczanego przedmiotu, ale musi także chcieć i potrafić badać przyrost wiedzy i umiejętności oraz pozytywne zmiany w postawach uczniów, powstałe w wyniku oddziaływań nauczycieli. Powinien służyć dyrektorowi i nauczycielowi edukacji dla bezpieczeństwa rzetelną informacją o poziomie kształcenia zamiast wydawać zalecenia i polecenia. Istotą tak pojmowanego nadzoru pedagogicznego, zresztą nie tylko z tego przedmiotu, powinno być diagnozowanie efektów działania nauczyciela, ustalenie, czego on nauczył oraz poznanie przyczyny jego osiągnięć lub porażek dydaktyczno-wychowawczych.

Doskonalenie umiejętności dydaktycznych, zawodowych i wychowawczych licznej grupy nauczycieli realizujących przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa wymaga działań zarówno długofalowych, prowadzących do systemowych zmian w kształceniu i doskonaleniu nauczycieli, jak i doraźnych (studia podyplomowe), służących jak najlepszemu przygotowaniu wykładowców do realizacji ścieżek edukacyjnych. Pewnym rozwiązaniem dotyczącym materiałów i opracowań z tego przedmiotu, w tym form i metod doskonalenia nauczycieli, jest system grantów edukacyjnych tematycznie związanych z edukacją dla bezpieczeństwa i wewnątrzszkolnym doskonaleniem nauczycieli, szczególnie w szkołach gimnazjalnych i średnich.

Z uwagi na zmiany organizacyjne i kompetencje poszczególnych instytucji w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa, wymaga się, aby podstawowe przepisy dotyczące realizacji zadań obronnych, rozproszone w różnych aktach prawnych, były publikowane z aktualnymi treściami w dostępnych dla szkół publikacjach.

Analizując zawartość treściową programów nauczania w gimnazjum i liceum z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa, należy podkreślić, iż zdążają one do realizacji założonych celów kształcenia, zawierają aktualną wiedzę i odnoszą się do aktualnych i obowiązujących regulacji prawnych, podsuwając bezpieczne i sprawne rozwiązania. Należy stwierdzić, że położono szczególny nacisk na czynnościowy charakter pracy ucznia, a ilustracją tej koncepcji są propozycje oczekiwanych osiągnięć, które preferują aktywność intelektualną oraz działanie ucznia. Dobrze się stało, że najważ-

⁴ Dylak S. *Konstruktywizm jako obiecująca perspektywa w kształceniu nauczycieli* [w:] Kwiatkowska H., Lewowicki T., Dylak S. [red.] *Współczesność a kształcenie nauczycieli*, WSP ZNP, Warszawa 2000, s. 64.

niejszym zadaniem pedagogicznym, jakie stawia program edukacji dla bezpieczeństwa, jest kształtowanie odpowiednich postaw – szacunku dla zdrowia i życia i ratowania i udzielania pomocy poszkodowanym. Cała zaś przekazywana wiedza i nabywane umiejętności stanowią swoistą inspirację do dalszego rozwoju, na kolejnych etapach edukacyjnych, w trakcie stawania się dojrzałym, dorosłym oraz odpowiedzialnym człowiekiem, umiejącym dbać o bezpieczeństwo. Program daje możliwość realizacji celów nauczania oraz przekazywania wiedzy interdyscyplinarnej w sposób ciekawy a niezwykle prosty. Określone w nim w sposób operacyjny cele nauczania stwarzają możliwość realnej oceny skuteczności przekazywanych treści. Wydaje się, że aspekt poznawczy procesu dydaktycznego powinien być bardziej wzmacniany przez wykorzystywanie wiedzy uczniów, zdobytej na lekcjach innych przedmiotów.

Większość ludzi nauki i praktyki zgodnie podkreśla, iż właśnie szkoła może i powinna odegrać niebagatelną rolę wobec właściwego kierunku zmian współczesnego świata. Może to uczynić, zabiegając o przygotowanie „nowego człowieka”, co nie oznacza wcale tylko wychowania człowieka

do nowych rodzajów pracy zawodowej, oznacza przede wszystkim wykształcenie w nim nowych właściwości, jakich wymaga epoka rewolucji naukowo-technicznej we wszystkich dziedzinach ludzkiej pracy⁵.

Zdaniem wielu osób konieczne są daleko idące zmiany w myśleniu człowieka, w jego systemie wartości, potrzebne jest myślenie kategoriami przyszłości. A to nie jest sprawa łatwa, gdyż, jak twierdzą psychologowie, zmiany w myśleniu dokonują się znacznie wolniej niż postęp techniczny. Przed szkołą stoją więc odpowiedzialne zadania i aby im sprostać, szkoła musi przybliżyć się do życia⁶.

Pojawiają się także nowe obszary dotyczące edukacji dla bezpieczeństwa. Chodzi m.in. o tolerancję na ryzyko i niepewność, kształtowanie i rozwijanie zdolności w panowaniu nad lękiem i strachem, budowanie umiejętności obchodzenia się z własnymi i cudzymi emocjami, poszerzenie wizji człowieka uwikłanego i narażonego na zagrożenia.

Autor jest kierownikiem Zakładu Edukacji dla Bezpieczeństwa i Filozofii Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Obrony Narodowej w Warszawie

*Gdyby wszyscy potrafili
radzić sobie ze stresem,
świat stałby się o wiele miłszym miejscem.*

Janusz Konrad Jędrzejczyk

⁵ Suchodolski B. *O wychowaniu nowego człowieka*, Rocznik Pedagogiczny 1974, t. 2, Ossolineum, s. 5.

⁶ Zob. Botkin J., Elmandjra M., Malitza M. *Uczyć się bez granic. Jak zewrzeć „lukę ludzką”?* Raport Klubu Rzymskiego, Warszawa 1982.